

ÖZGÜRLEŞİM OLANAĞINDAN TÜKETİMİN KISKACINA “MEDYA VE SERBEST ZAMAN”

Özlem ÇETİN ÖZTÜRK*

Çetin Öztürk, Ö. (2020). “Özgürleşim Olanağından Tüketimin Kiskacına ‘Medya ve Serbest Zaman’”.
Etkileşim. 5. 216-221.

Prof. Dr. Filiz Aydoğan Boschele, yeni medya, küreselleşme, serbest zaman ve tüketim kültürü gibi başlıca konularında ortaya koyduğu çalışmalarla iletişim bilimlerine eleştirel bir perspektifle önemli eserler kazandırmıştır. Filiz Aydoğan’ın *Medya ve Serbest Zaman* isimli kitabı, Ekim 2000’deki Om Yayınevi’nden çıkan ilk baskısının ardından, 2019’da ikinci baskısıyla Der Yayınları’ndan çıkmıştır. 162 sayfalık kitap, ‘Önsöz’ ve ‘Giriş’ bölümlerinin ardından birbiriyle ilişkili üç bölümde serbest zaman ve medya ilişkisini açıklayarak ‘Sonuç’ ve ‘Notlar’ bölümleriyle tamamlanmaktadır.

Çalışmalarını halen Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesinde sürdürmekte olan yazarın *Medya ve Serbest Zaman* dışında; *Medya ve Popüler Kültür Üzerine Yazılar* (2004), *Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz* (2005), *Tüm Boyutlarıyla Küresel Medya* (2011), *Medyadan Yansıyanlar* (2013) isimli kitapları ve *İkinci Medya Çağında İnternet* (2010), *İletişim Çalışmaları* (2015), *Yeni Medya Kuramları* (2017), *Endüstri 4.0 ve Dijital Medya* (2019), *Don Kişot’tan Günümüze Toplum ve Medya* (2019) isimli derleme kitaplarda editörlükleri ile çeşitli bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Medya ve Serbest Zaman, Prof. Dr. Filiz Aydoğan Boschele’in öğrencisi olduğu Prof. Dr. Ünsal Oskay’ın önsözü ile başlamaktadır. Oskay, eseri;

Serbest Zaman’ın ayaklıkla yaşanan bir zaman değil, yabancılaşma içindeki insanın, bizleri özgürleşim arayışının öncesinde, yaşanan hayat tarzımızın alternatifini oluşturacak yaşam pratikleri ile zenginleştirilmiş bir işlik-dışı zaman, düzenin etik anlayışındaki aksaklıkları fark ettirecek insan ilişkilerinin yeşertilebileceği bir zaman olduğunu duyumsatan bir çalışma

olarak değerlendirmektedir (Aydoğan, 2019: XII). Bu açıdan kitap, Oskay’ın da

* Doktor Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
ozlem.cetin@uskudar.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4155-3352

belirttiğı gibi, serbest zaman olgusunun insanın özgürleşim serüvenini içeren, ancak tarihsel süreç içerisinde bu özünün nasıl tüketim olgusunun istilası altında kaldığının kavranmasını sağlayan önemli bir yapıt özelliğı taşımaktadır. Eser, kavramın ardyöresini ele alırken toplumsal tarih yaklaşımı ile eleştirel bir açıdan tartışmakta ve anlaşılır bir dil kullanmaktadır.

Medya ve Serbest Zaman, öncelikle Türkçe literatürde sıklıkla boş zaman olarak kullanılmakta olan kavramın anlamına ilişkin önemli bir açıklık getirmektedir. Boş zaman, çalışma dışı zaman olarak İngilizcedeki *free-time*'a teka-bül etmekten; serbest zaman *leisure*'ın Türkçe karşılığı olan, bireyin tüm yükümlülükleri dışında kalan “yalnızca kendisi için kendi adına yaptığı etkinlikleri içine alan bir zaman” olarak açıklanmaktadır (2019: 141). Serbest zaman “çalışmak, yemek, barınmak gibi yaşamın zorunlu gereksinimlerin karşılandığı zaman dışındaki; bireyin dış gerçekliğinin ona yüklediğı rollerden sıyrılıp, kendisini özgür olarak tanımlayabildiğı ve hissedebildiğı, kendisini ve toplumsal gerçekliği sorgulayabildiğı bir alan” olarak tanımlanmaktadır (2019: 1). Bireyin kendi özgür seçimiyle ona dayatılmaksızın içten gelen güdülenmeyle kendi adına giriştiğı etkinlikler de serbest zaman etkinliğı olarak değerlendirilmektedir (2019: 5). Bu bağlamda, serbest zaman çalışma dışında kalan zaman olarak eğlence ve dinlenme zamanı olmanın ötesinde, bir özgürleşim alanı olarak “bizi rahat bırakmayan yaşamın sorunlarını göz ardı etmeme ve kendimiz olma seçeneğı sunar” (2019: 7). Kitapta serbest zaman olgusunun tarihsel süreç içerisindeki dönüşümüyle birlikte ele alınması; serbest zamanın kavramsal olarak boş zaman şeklindeki ifade edilışinin, aslında kavramın tarihsel olarak karşıladığı anlamdan uzaklaştırdığı görülmektedir. Bu tarihsel sürece şahitlik eden okuyucu açısından, kavramın boş zaman şeklindeki kullanımının, endüstrileşme süreciyle birlikte çalışma, emek ve yabancılaşma olgularından arınık bir halde ele alınmasını da beraberinde getirdiğı daha iyi anlaşılmalıdır.

Kitapta birbirini tarihsel olarak takip eden üç bölüm ile ortaya konduğı üzere, serbest zamanın anlamı çalışmanın anlamına bağlı olarak günümüze kadar kavramsal olarak ve etkinlik biçimleri bakımından değişmektedir. Hem serbest zamanın kavramsal olarak tarih içindeki evrimi, üretim ilişkileri çerçevesinde yaşanan toplumsal değişimi yansıtmakta hem de üretim biçim ve ilişkileri serbest zamanı belirlemektedir. Bu nedenle kitap, serbest zamanı tarihsel süreç içerisinde çalışma ile olan ilişkisiyle birlikte ele almaktadır.

Kitabın ilk bölümünde, ilkel topluluklardan sanayi devrimine kadar yaşanan süreç içerisinde serbest zaman kavramının ve etkinliklerinin dönüşümü ele alınmaktadır. Aydoğan, ilkel topluluklarda çalışma, kültür ve yaşam arasında bir ayrım olmadığı için serbest zaman ile çalışma zamanı arasında bir ayrım söz konusu olmadığını ortaya koyarak serbest zamanın varlığından bahsedilebilmesi için iş bölümü ile oluşan bir çalışma şeklinin ortaya çıkmış olması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle de eser, serbest zamanın üretim araçlarının ve ilişkilerinin gelişimiyle olan ilişkisini, sabanın bulunuşundan sanayi devrimine kadar yaşanan süreç içerisinde irdelemektedir. Yerleşik hayata geçiş ve sonra-

sındaki kent ile köy arasındaki ticaretin gelişimiyle ilkel de olsa bir iş bölümünün doğması sonucu, çalışma ve serbest zaman ayırımının ortaya çıktığı belirtilmektedir. Topluluk yaşamından toplum yaşamına geçişle birlikte, çalışma ile serbest zaman ve çalışan sınıf ile serbest zamanlı sınıf arasında normal görülen keskin bir ayırımın söz konusu olduğu ortaya konmaktadır (2019: 17-21).

Antik Çağ'ın serbest zaman etkinlikleri ve çalışmayla ilgili yaklaşımını Aristoteles'in ve Platon'un eserleri üzerinde inceleyen Aydoğan; bu dönemde, çalışmanın kölelere özgü alçaltıcı bir etkinlik olarak görülmekteyken serbest zamanın yönetici sınıfa özgü bir özgürlük, düşünce ve kendini oluşturma alanı olduğunu ortaya koymaktadır (2019: 40, 50). Bu noktaların vurgulanmasıyla birlikte, serbest zamanın sınıfsal karakteristiği köle ve özgür vatandaş ikiliğinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sınıfsal ayırımın, Orta Çağ'da serflik ve aristokrasi ikiliği ile devam ettiği belirtilerek çalışan sınıf serbest zamanı olmayan, önceleri toprak sahipleri için sonrasında zengin kentli sınıf için çalışan serflerden oluştuğu açıklanmaktadır. Özlüce, çalışmanın lonca sisteminde örgütlenmesiyle birlikte iktidar, toprak sahibi lordun elinden zengin kentli sınıfa geçerken serbest zamanı olmayan çalışan sınıfın sadece "efendilerinin değiştiği" açıklanmaktadır (2019: 33-34, 39-40).

Rönesans sonrası yaşanan süreçte ise bireyin ön plana çıkması ve matbaanın din kitapları dışında kitaplar basmasıyla, çalışan sınıflar serbest zaman faaliyetleri olarak bu kitaplara zaman ayırabilmeye başlamıştır. Protestan etiğinin çileciliği ve çalışmayı yüceltmesi sonucu, serbest zaman faaliyetleri tembellik olarak değerlendirilmeye başlanarak dinen ve toplumsal olarak onaylanmayan etkinlikler olarak görülmüştür (2019: 40-42, 49-51). Dolayısıyla, Antik Yunan'da serbest zamanın düşünsel ve eleştirel yanı, sorgulamaksızın çalışmayı yücelten Protestan etiğinde onaylanmayan özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanayi devrimi sonrası dönemin ele alındığı kitabın ikinci bölümünde, endüstriyel üretimin belli süreçlerinde uzmanlaştırılmış emeğin sömürsüne dayanan iş bölümünün, çalışma ve dolayısıyla serbest zamanı dönüştürmesi irdelenmektedir. İnsanın emeğine yabancılaşmasının vurgulandığı bu bölümde, sanayileşmenin ilk döneminde fabrika sitemindeki iş bölümüyle birlikte çalışmanın insana ait bir etkinlik olmaktan çıkışı ve serbest zamanın ortadan kalkışı açıklanmaktadır. Aydoğan, önceki yüzyıllarda çalışmanın yaşamak için yerine getirilen bir etkinlikken sanayi devrimiyle birlikte, tahakkümün usallaşarak insanları çalışma aracına indirgemiş ve böylelikle de tahakkümün evrenselleşmiş olduğunu belirtmektedir (2019: 55-57). Marx'ın insanın fiziksel özne durumuna indirgendiğini, "tüm yaşamını uyku, yemek ve benzeri şeylerin getirdiği fiziksel kesintiler dışında kapitalist için çalışmakla geçen kişi yük hayvanlarından bile aşağıdır" diyerek belirttiği bu dönem, kitapta da Marx'ın yabancılaşmış emek kavramından hareketle ele alınmaktadır (Marx, 1997: 25). Aydoğan'a göre, mutlak sömürü koşullarının olduğu bu dönemde "işçi sadece çalışma dışı zamanlarda kendisindedir"; ancak çalışmanın düzenlenmesi ve insanın emeğine yabancılaşması, serbest zamanını da kapsayan tüm etkinliklerine

yansımalıdır (Aydoğan, 2019: 66). Aydoğan, bireylerin fiziksel ihtiyaçlarını karşılananın dışında herhangi bir çalışma dışı zamanları olmadığı için bu dönemde serbest zaman kavramından bahsetmenin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır (2019: 66-67).

Kitabın üçüncü bölümünde ele alınan modern dönem, 20. yüzyılın başlarından itibaren etkin olan Taylorizm’in serbest zaman üzerindeki etkilerinden başlanarak irdelenmektedir. Aydoğan, bu dönemde yerleşen tüketim kültürünün serbest zamanı nasıl dönüştürdüğünü açıklamaktadır. Serbest zamanın tüketimle eşleşmesiyle sonuçlanan bu dönüşüm, günümüzde de yaşanan emek süreçlerinin daha açık anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Tüm üretim sürecinin etkin bir biçimde yönetilmesi sonucu, seri üretimin başlaması ve tüketimin kitlelere açılmasıyla daha kısa çalışma saatleri ve daha yüksek ücret sağlanmıştır. Kitapta, çalışmanın Taylorist anlayışta örgütlenmesinin, serbest zamanın, tıpkı çalışma zamanı gibi, üretimin sürekliliği için etkin bir şekilde yönetilmesini beraberinde getirdiği vurgulanmaktadır. Çalışan kitlelerin serbest zamanı artmaktayken etkin bir şekilde yönetilen serbest zaman etkinliklerinin, işçiyi tüketiciye dönüştürme stratejisi olduğu belirtilmektedir (2019: 79-83). Bu strateji ise “artık işçiden ücretini ve serbest zamanını tüketim pazarında harcamasının” beklenmesi ile somutlaşmaktadır (2019: 83).

Aydoğan, çalışmasının devamında, tüketimin çalışan kitlelere açılmasıyla önceleri zenginlere özgü olan serbest zamanın, kitle iletişim araçlarının etkisiyle tüketimle nasıl iç içe geçtiğini irdelemektedir. Reklamcılık, kitle iletişim araçları ve genel olarak kültür endüstrilerinin, tüketim pazarını geliştirmek için serbest zaman etkinliklerinin düzenlemesine yönelik kullanılmaya başladığını vurgulamaktadır. Tüketim ideolojisi ile pazarın hızlı gelişimi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla serbest zaman, yeni anlamlara dönüşmeye ve yeni etkinlik biçimleriyle ifadesini bulmaya başlamıştır. Kitapta bu dönem, çalışma saatlerinin azalması, yaşam düzeyinde, gereksinimlerdeki ve serbest zamandaki artış ile birlikte “kitlesele serbest zaman” denilen bir durumun ortaya çıkışı ile açıklanmaktadır. Serbest zaman, çalışan kesime tüketimin açılması yoluyla kitlesele ürünlerin her alanda yeniden üretilmesi için kullanılan bir zaman dilimi haline gelmiştir. Serbest zamanın kendisinin büyük bir sanayi olarak ortaya çıktığı bu dönemde, serbest zaman etkinliklerinin alınıp satılan bir etkinlik durumuna gelmesini Aydoğan, “serbest zamanın metalaşması” olarak nitelendirmektedir (2019: 90-92, 104-106).

Kitapta serbest zamanın metalaşması, modern dönemde kitlesele üretim için gereken arzın kitlelerde sahte gereksinimler yaratılarak üretilmesiyle işkili olarak değerlendirilmektedir. Serbest zamanın, çalışan kesimin bu sahte gereksinimleri gidermek ve içinde bulunduğu yabancılaşmanın yarattığı mutsuzluktan kaçmak için gerçekleştirdiği tüm etkinlikleri kapsayan bir zaman dilimine dönüştüğü ortaya konmaktadır. Zira Aydoğan’a göre, serbest zaman etkinlikleri de kültür endüstrisi tarafından hazırlanıp kitlelere sunulmakta ve sahte bir özgürlüğe ya da özgürlük vaadine kaçışı sağlamaktadır (2019: 119-121).

Serbest zamanlarda kitlelere sunulan kaçış mekanizması, “toplumda var olan insan ilişkilerinin gerçekliğini örten mistifikasyonu daha sevimli ve eğlenceli hale getirerek toplumsal gerçekliğe daha rahat biçimde katlanmayı sağlamaktadır” (2019:121). Böylelikle Aydoğın, serbest zamanın özgürlük ve yaratıcılık kazandırma işlevini yitirerek, modern dönemde içinde bulunduğu somut gerçekliklerden kaçmanın ve tüketimin alanına dönüştüğünü vurgulamaktadır (2019: 131-133).

Aydoğın, endüstriyel kapitalizm ile birlikte denetlenen, yönetilen serbest zamana sirayet eden tahakkümün, nasıl kapitalist sistemin kendini yeniden üretme kapasitesini yansıttığını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, emeğine yabancılaşmış birey, çalışma zamanında ve serbest zamanında kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilmesi için aslında sürekli çalışmaktadır. Günümüzde serbest zaman etkinliklerimizin önemli bir kısmı, dijital ortamlardaki beğenme, paylaşma gibi her tür tıklama faaliyetimizin tümüne yayılmaktadır. Kullanıcı olarak dijital ortamda oluşturduğumuz her veri ile ürettiğimiz emeği, kullanıcı emeği olarak nitelendiren Christian Fuchs (2015); dijital bu emek biçiminin sömürülen emek olarak kavranmamasını, eğlence olarak hissedilmesine ve kişinin serbest zamanında gerçekleşiyor olmasına bağlamaktadır. Fuchs’a göre, kullanıcı emeği söz konusu olduğunda çalışma zamanıyla serbest zaman arasındaki sınır bulanıklaşmaktadır (2015: 396). Bu durum, Aydoğın’ın serbest zamanın metalaşması vurgusunun, dijital dünyadaki devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dönemden bu yana, serbest zamanlarımızda maddi olan ve olmayan emek biçimlerimizin sömürüsü devam etmektedir. Serbest zamanda üretilen soyut emek üzerindeki tahakküm, bugün doğrudan üretici olan kullanıcı emeğinin sömürüsü ile sürmektedir.

Bu açıdan Aydoğın’ın eseri, ortaya koyduğu toplumsal tarih perspektifi ile günümüzde bireyin içinde bulunduğu kendi somut gerçekliğinden sürekli tıklanarak kaçmasını daha da anlaşılır kılmaktadır. Bu nedenle, *Medya ve Serbest Zaman* temel bir kaynak olarak güncelliğini, 19 yıl sonraki ikinci baskısıyla da korumaktadır. Aydoğın okuyucusuna, bir yandan serbest zamanın özgürleşim potansiyelini nasıl kaybettiğinin serüveni aktarmaktayken bir yandan da okuyucusunu, kendi içinde bulunduğu yabancılaşma koşullarını sürekli sorgulamaya itmektedir. Eseri, bugün de güncelliğini koruyarak değerli kılan yanı, sadece serbest zamanlarımızda ürettiğimiz kullanıcı emeğinin sömürüsünü daha da anlaşılır kılmasından değil; aynı zamanda serbest zamanın özgürleşim alanı olduğunu hatırlatmasından kaynaklanmaktadır. Aydoğın’ın kitabın son cümlelerinde bizlere hatırlattığı gibi, “serbest zamana bütünüyle el konulamaz” ancak bunun için “modern birey çalışmasının ya da serbest zamanının efendisi olabileme sorunu üzerine düşünmek ve bunu çözmek zorundadır” (Aydoğın, 2019: 140).

Kaynakça

Aydoğın, F. (2019). *Medya ve Serbest Zaman*. İstanbul: Der Yayınları.

Fuchs, C. (2015). *Dijital Emek ve Karl Marx*. (İ. Kalayıcı ve S. Oğuz, çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.

Marx, K. (1997). "Boş Zaman Üzerine Seçmeler". *Cogito*. 12. 23-28.